

А. ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ
(Київ)

БЕРИСЛАВСЬКИЙ СКАРБ БРОНЗОВОЇ ДОБИ

Під час обробітку землі для виноградників в с. Бериславі на Херсонщині в 1925 р. селянин Шагун знайшов скарб бронзових речей. Скарб був переданий міліцією народному судді м. Берислава тов. Звірковському, який і повідомив Херсонський музей про цю цікаву знахідку.

Під час розшуків, зроблених автором цих рядків на місці знахідки, виявилось, що скарб знайдено на правому березі Дніпра, приблизно за кілометр на північ від Берислава, на території стародавнього селища, яке складалося з п'яťох подвір'їв, розташованих одне від одного на деякій віддалі.

Шар з культурними рештками починався на глибині приблизно 0,25 м від поверхні і продовжувався в деяких місцях до глибини 0,75 м.

По всій площі селища знайдено залишки грецьких амфор і фрагменти місцевого сірого посуду, зернотерку, рештки п'яťох скелетів, які вже було викинуто з могил, і потрощені кістки різних тварин.

З оповідань селян можна було встановити, що в зруйнованих могилах були виявлені поховання у скорченому стані. Немає сумніву, що це селище належить до числа аналогічних селищ, відзначених по берегах Інгульця, які характеризуються похованнями у скорченому стані¹.

Шагун, перекидаючи землю, помітив, що в одному місці було багато штучно покладеного каміння. Він зацікавився цим і виявив, що тут була якась кам'яна будова. Від цієї будови залишилися фундаменти і серед них каміння, що впало, коли будова розвалилася. Як примітив Шагун, будова ця мала чотирикутну форму.

Коли він вибрав каміння, посередині будови виявилось дві трикутні плахи. Шагун підняв ці плахи й, трохи прокопавши під ними, знайшов цілий скарб бронзових речей, який складався з семи сокир, семи серпів та побитих зливків бронзи загальною вагою понад 24 кг. Під цими ж плахами знайшов він і ручку від грецької амфори. Фрагменти амфор знаходилися також і по всій площі будови. Ось так було знайдено цей скарб.

У Звірковського виявилось вже тільки чотири сокири, шість серпів та бронзові речі. Шагун признався, що дві сокири він подарував приятелям,

¹ А. В. Добровольський. Стародавні землеробські селища по берегах р. Інгульця (рукопис).

обіцяв відібрати їх назад і надіслати до Херсонського музею. Свою обіцянку він виконав, але замість двох сокирок надіслав одну сокирку й один серп.

Отже Херсонський музей з цього скарбу одержав п'ять сокирок, сім серпів та понад 24 кг бронзи у зливках.

Опис речей скарбу

Бронзові зливки

Усього було знайдено 42 фрагменти злиwkів вагою від 165 г до 1 кг. 68 г (загальна вага 24 кг 210 г). Вони мали такі розміри: найменший має діаметр щось з 9 см, найбільший — 22 см, товщину від 1,4 до 4,3 см. Різні вони і за формою: є тут округлі, еліпсоїдні та опуклі. Але здебільшого вони становлять половинки, сектори та інші частини цілого (табл. I, рис. 4—5), а два фрагменти складають $\frac{3}{4}$ цілого зливка (табл. I, рис. 3). Це дає можливість в'яснити (певна річ, приблизно) форму та вагу цілих злиwkів, від яких вони відрубані. За своєю формою, як виявляється, зливки різні: напівсферично-округлі, напівсферично-еліпсоїдні, конічнозрізані, циліндричні з трохи закругленими боками. Різні вони і за вагою. Так, наприклад, вага цілого зливка, вирахувана по одному фрагменту (табл. I, рис. 4), що становить половину зливка, мала дорівнювати 3 кг 250 г. Були зливки, що важили 2 кг 200 г, 1 кг 720 г, 1 кг 350 г і 700 г. Отже, зливки вироблялись різної величини і ваги від 700 г до 3 кг 250 г. Можливо, це обумовлено попитом.

Очевидно, всі ці зливки було вилито просто в заглибинах, вироблених чи витиснутих у землі. Вони мають одну поверхню плоску, гладеньку (більшого діаметра), а другу (меншого діаметра) ніздрювату. Це могло статися лише від того, що розтоплений метал, заповнюючи заглибини, відбив на собі всі нерівності їх поверхні. Цього не могло б бути, коли б метал виливали в якісь посудини. Ці ямки могли витискувати й денцями посудин, бо зливки по краях мають конічний зріз.

Горішня поверхня зливка завжди рівна — гладенька, тому, що така „форма“ зверху нічим не закривалася, і метал відстоювався сам собою. Тому не можна погодитись з О. Федоровським², який гадає, що зливки скарбів с. Кримського та Ново-Павлівки були вилиті в посудини, тому, що в такому разі нижня поверхня обов'язково була б гладенька, і в ній не могло б утворитися і великих „ніздрів“, що іноді мають у діаметрі до сантиметра.

Вивчення окремих фрагментів злиwkів Бериславського скарбу наводить на думку, що перед топленням металу для виготовлення виробів майстер розбивав зливки на куски і потім уже їх топив³. Такі бронзові зливки легко було розбити, для цього треба було лише нагріти їх приблизно до 200°.

² А. С. Федоровский. Доисторические разработки медных руд и металлургия бронзового века в Донецком бассейне. Воронеж 1921.

³ О. Федоровський думає, що зливки розбивалися на куски на місці їх виробу, і в обмін метал ішов у кусках, але, на мою думку, це було недоцільно, бо: 1) тому, хто привіз бериславському майстрові таку кількість бронзи, безумовно, зручніше було везти цілі зливки, і 2) сліди від лез сокирок того типу, що їх знайдено в нашому скарбі, свідчать протє, що їх потрощив сам бериславський майстер. Про те саме свідчать і куски злиwkів з Кримського і Ново-Павлівки.

Майже на всіх кусках є сліди ударів важким знаряддям. Тонкі зливки можна було розбити одним сильним ударом посередині, від чого зливки трощився секторально. Але деякі куски мають безсумнівні сліди рубання їх сокирами, причому слід від розрубання має форми і розмір леза сокирок Бериславського скарбу (табл. I, рис. 1, праве ребро).

Майстер раніше надрубав по діаметру зливок (причому сліди леза іноді не утворювали неперервної прямої), а потім уже ударом з другого боку по нарубаному розбивав його. Від такого удару зливки ламався по надрізаній лінії. Такі сліди надрубання видно на кількох кусках.

Такі самі сліди є і на зливках скарбів з с. Кримського та Ново-Павлівки. Проф. О. Федоровський⁴ говорить, що ці надрубання робилися якимсь долотом, але, на великий жаль, не вказує, яку форму мали відзначені ним сліди розрубання злиwkів.

Зломи всіх кусків раковисті, шаршаві, а це свідчить про те, що майстер ніколи не перерубував зливка до кінця. Здебільшого він розбивав зливки. Лише дуже грубі зливки він спочатку надрубав сокирою, а потім розбивав їх на потрібні йому куски.

Усі ці зливки розбито так, що кожен кусок подає й частину його краю, лише сім кусків відбиті від середини злиwkів (табл. I, рис. 1—2). Це свідчить про те, що зливки розбивався на багато кусків і трощився, як правило, по секторах. Середина вибивалася окремо лише зрідка. Це добре видно особливо на кусках (табл. I, рис. 3), з яких один є половиною, а другий приблизно чвертю того ж зливка. Таким чином, цей зливки ударом посередині було розбито на три секторальні частини. Деякі куски мають також й сегментну форму.

За своїм складом бронза — не однакова: є червоно-золотистого кольору, суцільна, є й зернистої структури з різними відтінками.

Усі куски бронзи вкриті патиною і на поверхнях та боках і на зламах. Патина сірозеленої барви, де-не-де з бурочервоними плямами.

Форма та розміри злиwkів

№ п/п	Товщина куска посередині в см	Форми краю куска	Вага куска в г	Найбільша довжина куска в см	Найбільша ширина куска в см	Діаметр зливка (де можна вказати)	Примітка
1	2,8	відлогі	1110	13,6	7,4	13,6	Від одного зливка
2	1,4	"	360	9,0	5,5	9,0	
3	2,6	"	725	11,5	6,8	12,2	
4	3,5	круті	1400	12,5	5,0	—	
5	2,8	відлогі	650	9,7	7,3	—	
6	3,4	круті	1214	11,1	8,6	до 20 см	
7	3,6	дуже круті	1625	9,9	9,5	22	
8	1,4	рівні	625	12,6	6,5	12,8	
9	1,4	округлі	410	9,1	6,4	—	
10	2,6	відлогі	200	5,2	3,8	—	
11	2,4	круті	380	7,0	4,1	—	
12	3,2	"	303	6,7	3,5	—	

⁴ А. С. Федоровский. Там же.

№ ц/п	Товщина куска посере- дині в см	Форми краю куска	Вага куска в г	Найбільша довжина куска в см	Найбільша ширина куска в см	Діаметр зливка (де можна ви- значити)	Примітка
13	2,2	відлогі	304	5,3	3,8	—	
14	3,6	"	370	5,0	5,0	—	від середини зливка
15	3,2	дуже круті	282	6,4	3,0	—	
16	2,1	відлогі	460	11,0	5,1	—	
17	1,7	рівні	282	5,4	4,5	—	
18	4,1	дуже круті	1328	8,0	5,8	—	
19	3,0	відлогі	188	4,1	2,9	—	
20	1,8	дуже круті	296	6,1	5,1	—	
21	2,3	відлогі	205	6,1	4,0	—	
22	1,8	круті	215	5,8	4,6	—	від середини зливка
23	3,0	—	580	6,8	4,2	—	
24	2,8	круті	640	8,5	6,5	—	
25	2,4	круті	310	3,5	4,4	—	
26	3,7	—	535	6,0	4,5	—	від середини зливка
27	1,5	відлогі	312	6,4	5,1	—	
28	3,5	—	360	5,1	3,3	—	від середини зливка
29	2,4	відлогі	322	5,8	4,7	—	
30	2,2	—	555	7,2	5,0	—	від середини зливка
31	3,9	—	316	5,3	2,6	—	
32	2,9	досить круті	430	5,3	4,8	—	
33	2,8	—	785	8,4	6,0	—	від середини зливка
34	4,3	відлогі	1680	8,2	6,9	—	
35	2,8	—	270	5,1	4,6	—	від середини зливка
36	2,2	відлогі	490	8,8	6,5	8,8	
37	2,1	"	320	6,3	5,0	6,5	
38	3,2	"	1110	11,2	8,3	"	
39	2,3	"	560	6,4	5,5	"	
40	2,8	круті	767	6,3	6,2	"	
41	3,4	дуже круті	770	6,6	5,3	"	
42	2,0	відлогі	165	4,7	3,6	"	

Серпи

Серпи поділяються на два типи. Перший тип — серпи з дуже кривим тілом, закругленим кінцем і з довгим стрижнем, який іноді зігнутий гачком (табл. I, рис. 6, 8), другий — серпи менших розмірів з загостреним кінцем і з стрижнем, поставленим сторч до тіла серпа (табл. I, рис. 7, 9). Серпів першого типу — п'ять, другого — два. Обидва типи відливалися в формах, які складалися з двох половинок, але заглибини вирізувалися лише на одній половинці; друга залишалася плоскою і тільки прикладалася до першої під час виливання. Тому серпи мають один бік цілком плоский, а другий злегка випнутий.

У Херсонському музеї є така глиняна форма (з Люстдорфу біля Одеси), але з неї виливали серпи широкі й закруглені на кінці (старіші). Кам'яні форми для виливання серпів типу бериславських було знайдено в с. Коблево, на Одещині (переховуються в Одеському музеї). Кожен серп має п'ятку, яка утворювалася внизу серпа в тому місці, де наливали метал. В цьому місці розтоплений метал виходив за форму

її утворював на серпі невеличкий довгастиї паросток чи наплив. Цей паросток, чи, інакше сказати, гребінь, майстер відбивав від серпа після виливання.

Після виливання серпи обробляли. Майстер проковував тіло серпа легкими ударами, збивав та зачищав і всі напливи, що сталися під час виливання в формі; внутрішній, увігнутий край його він розклепував (відтягував) так, як клепляють косу, щоб загострити лезо. Відклепувати лезо серпа майстер починав майже з середини тіла. Нижню поверхню він теж підправляв, і, збивши з п'ятки наплив, лише злегка її підрівнював. Після виливання виробляли й стрижень довжиною до 10 см. Для цього нижній кінець серпа ставили на ребро й ударами загинали, сплющували й відтягували, загострюючи кінець. Серпи ці дуже викривлені і досить великі; ріжок в них тупий — закруглений. Всі вони повернуті ліворуч (табл. I, рис. 6, 8).

Другий тип — це менші серпи. Лезо не таке круте, ріжок загострений, а стрижень поставлено сторч до тіла серпа. Стрижень довжиною всього 5 см, досить широкий в основі, не сплющений. Стрижень цих серпів відливався також у формі, а не відтягувався так, як у першого типу. Серпи другого типу мають теж одну поверхню плоску, а другу трохи випнуту. Ріжком вони повернуті в протилежний бік — праворуч. Ці серпи зовсім не оброблені після виливання і мають на п'ятці еліпсоїдний наросток від виливання у вигляді гульки з увігнутою посередині поверхнею, що утворилась внаслідок охолодження металу (табл. I, рис. 7, 9).

Ці знаряддя треба визнати швидше не серпами, а знаряддями, якими збирався лівою рукою докупити хліб під час жнив, тим часом як правою його підрізували серпом⁵. Таке саме знаряддя є й на єгипетських малюнках. Аналогій до цих знарядь у нас поки що не відомо. Може це звичайні, ліворучні серпи, ще не оброблені після виливання, тільки іншої форми.

Розміри серпів

№ п/п	Ширина серпа біля п'ятки в см	Тип	Товщина серпа посередині в см	Форма кінця ріжка	Радіус різальної поверхні в см	Вага в г	Довжина стрижня в см
1	4,1		0,4	Округла	7,1	261	Відломано частину
2	4,5		0,3	"	7,3	218	Те ж
3	3,8		0,3	"	7,0	215	Те ж
4	4,3		0,3	"	7,0	238	9,0
5	4,1		0,4	Гострий	8,6	210	5,0
6	3,9		0,4	Округла	7,6	200	Відл. част.
7	4,1		0,4	Гострий	8,6	195	5,0

Усі серпи першого типу було вилито ніби в одній формі; про це свідчать їх однакові розміри і форма. Різниця (невеличка) в розмірах,

⁵ Таке тлумачення їх зробив П. О. Бурачков, О местоположении города Керкинитса и о монетах, ему принадлежащих, Зап. Одес. общ. ист. и древн., т. VIII, ст. 35.

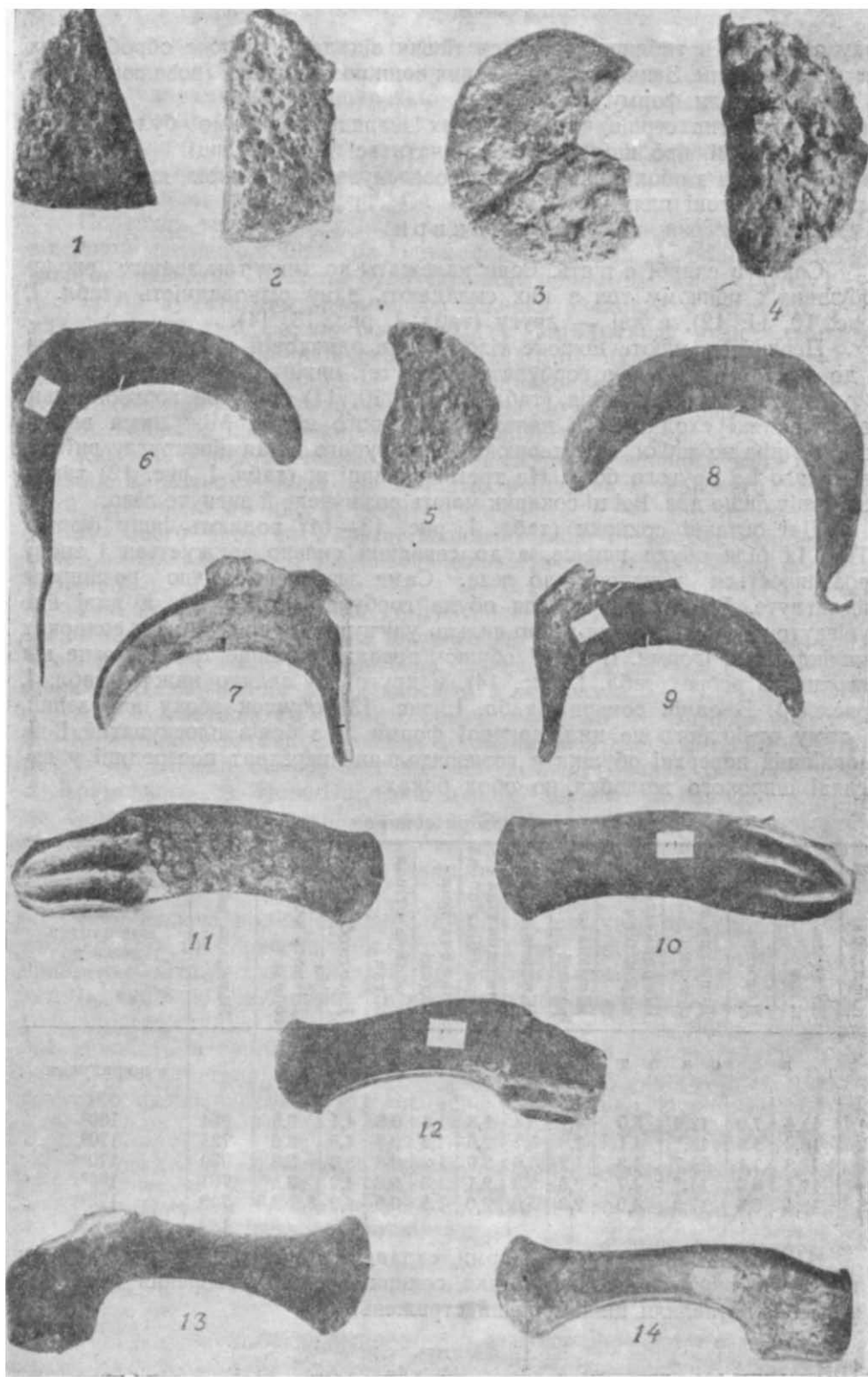

Табл. I. Бориславський скарб.

яку показано в таблицях, сталася тільки від дальшої вже обробки цих серпів куванням. Звичайно від кування вони розширилися (розплющилися) і трохи змінили форму.

Другий тип серпів чи серпуватих знарядь так само було вилито в одній формі, про що яскраво свідчать всі дані таблиці.

Усі серпи з обох боків вкриті сірозеленуватою патиною, яка де-не-де має бурочервоні плями.

Сокири

Сокир в скарбі є п'ять. Вони належать до типу так званих „вислобушних“, причому три з них складають одну різновидність (табл. I, рис. 10, 11, 12), а дві — другу (табл. I, рис. 13, 14).

Перші три мають широке тіло майже однакової ширини від обуха і до леза. Верхнє ребро горбувате (випнуте), нижнє — увігнуте.

Обушок з обох боків (табл. I, рис. 10, 11) має три горизонтальні виступи, які сходяться в напрямі до тупого кінця. Між цими виступами є два жолобки, які утворюють біля тупого кінця півокруглу виїмку з одного і з другого боку. На третій сокирці ж (табл. I, рис. 12) таких виступів лише два. Всі ці сокирки мають розширене й вигнуте лезо.

Дві останні сокирки (табл. I, рис. 13—14) подають іншу форму. Тіло їх біля обуха ширше, а до середини сильно звужується і знову розширюється в напрямі до леза. Саме лезо теж значно розширене й вигнуте. Верхнє ребро біля обуха горбувате (випнуте), а далі йде увігнуто до леза. Нижнє ребро сильно увігнуте. Обушки в обох сокирках циліндричної форми. В одній обушок посаджено лише трохи нижче від верхнього ребра (табл. I, рис. 14), в другій — значно нижче (табл. I, рис. 13). В одній сокирці (табл. I, рис. 13) обушок збоку здавлений, і тому отвір його не циліндричної форми, а з боків плоскуватий і на зовнішній поверхні обушка є горизонтальний перехват посередині у вигляді широкого жолобка по обох боках.

Розміри сокирок

Порядкові №№	Загальна дов- жина	Довжина обуха	Довжина тіла сокирки	Ширинатіла со- кирки біля обу- ха	Ширина посе- редини	Шириналеза	Товщина тіла со- кирки біля обуха	Товщина посе- редини	Товщина стінок обуша	Висота обуха	Діаметр отвору обуша	Загальна вага	Під яким кутом кли- нок постав- лено до обуша
1	19,6	7,0	12,6	5,0	4,7	5,4	1,8	1,4	0,8	4,1	3,5	984	160°
2	18,6	5,5	13,1	4,1	2,7	5,2	2,0	1,2	0,7	4,5	3,6	725	170°
3	17,8	7,1	11,7	4,6	4,2	5,6	2,0	1,2	0,8	3,9	3,8	930	170°
4	17,4	6,0	11,7	4,7	3,5	5,3	2,1	1,3	0,8	4,2	3,5	761	160°
5	18,4	5,5	12,9	4,0	2,3	5,6	2,0	1,5	0,5	4,9	3,2-2,6	758	173°

Ці сокири виливалися в форми, складені з двох половинок, причому в кожній вирізувалася половинка сокирки, а для утворення проушини в форму вставляли циліндричний стрижень.

Після виливання майстер обробляв їх додатково: збивав напливи і, починаючи від обушка, що залишався таким, яким вийшов з форми, легкими ударами підрівнював тіло з усіх боків, а саме лезо підклепував, а потім і підгострював, причому кінець ще й відтягував перед підгострюванням. Після цього лезо мало вигнутий вигляд з відтягнутими кінцями. Правда, загальні обриси леза давалися формою, але куванням їх вдосконалювали остаточно. Саме лезо ще й загострювали.

Поверхня всіх сокирок вкрита дуже гарною зеленою з жовтуватим відтінком патиною. Лише на одній сокирці (табл. I, рис. 14) патину здерто, і поверхня її вкрита бурочервоними плямами.

Треба думати, що здебільшого сокирки виливали в глиняних формах, причому такі форми, очевидно, не витримували більше одного виливання. Ця думка ніби стверджується тим, що серед відомих нам сокирок, ми не знаходимо не тільки однакових розмірами й формою, а й таких, що хоча б наближалися одна до одної. В бериславському скарбі знайдено п'ять сокирок, і всі вони різної форми.

Кам'яна форма, очевидно, часто замінялась глиняною, яку майстер завжди в кожному місці міг зробити, не шукаючи дорогого каменю, який безумовно до нас привозився.

До цього часу на Україні знайдено мало бронзових скарбів, до складу яких входили б і бронзові зливки, як заготовлений до обробки матеріал.

Такі скарби відомі лише з Ігнатполю⁶ та Коритниці⁷ на Волині, з с. Коблево на Одещині⁸, з Кучугур на Дніпровщині⁹, з с. Печні на Чернігівщині¹⁰, з с. Кримського на Слов'яносербщині¹¹, з с. Ново-Павлівки на Павлоградщині¹², і, нарешті, з Берислава.

Але в Ігнатполі та Печні бронзу знайдено у вигляді прутиків, а в Коритниці у вигляді спіральок з клеймами, в Коблеві та на Кучугурах — у вигляді безформних злиwkів і лише бронза з майстерень с. Кримського та Ново-Павлівки цілком аналогічна формою злиwkів до бериславських, але кількістю знайдених злиwkів та їх різноманітністю Бериславський скарб далеко перевищує обидві попередні знахідки, і покищо його треба вважати найцікавішим з українських бронзових скарбів.

Така різюча подібність, поза сумнівом, свідчить про спільне походження всіх цих злиwkів, так само як і про одну спільну техніку їх виливання. Отож, треба визнати, що зливки Бериславського скарбу походять, якщо не з рудників с. Кримського або Ново-Павлівки, то з якихось східних рудників (може, з Уралу), де, за оповіданням Палласа, яке наводить в своїй роботі О. С. Федоровський, було знайдено „лепешки“ металу такої ж форми¹³. Іншого шляху вказати не можна, тому що виливки бронзи, які знайдено в Західній Європі, мають іншу

⁶ Арх. карта Волинской губернии, Труды XI арх. съезда, г. I, ст. 16.

⁷ Там же, ст. 66.

⁸ Зап. Одес. общ. истории и древн., т. XXII, ст. 10 (протокол). Е. Штерн.

⁹ Херсонський і Істор. арх. музей.

¹⁰ Сповідств О. А. Спіци.

¹¹ А. С. Федоровский. Там же.

¹² Там же.

¹³ Там же.

форму, кіпрська ж мідь мала чотирикутну форму¹⁴. Таких виливків у наших степах ще не було знайдено.

Бериславський скарб датується перш за все самими формами речей, які доводиться визначати дуже пізніми.

Щодо серпів, то їх на Україні було знайдено досить багато і до того ж різних типів. Чотири головні типи розповсюджені в наших степах.

Перший тип — це коротенькі, майже прямі, ножоподібні серпи, які ще зовсім не мають стрижня, замість нього на нижньому кінці видається невеличкий горбочок¹⁵. Ці серпи, треба думати, найстаріші у нас, і ця форма йде до нас з південного заходу.

Другий тип — дуже широкі серпи, теж без стрижня, але й без горбочка. Пізніше вони вже мають короткий стрижень¹⁶.

Ріжок у цих серпів ширше від леза й дуже округлий. Цей тип теж старий. Можна припустити, що ця форма у нас і зародилася. Про те, що серпи цієї форми безумовно вироблялися в наших степах, свідчить знахідка в с. Люстдорф біля м. Одеси глиняної форми для виливання таких серпів.

Третій тип має форму, яка наближається до ножа, але серп уже досить загнутий і має короткий стрижень, зігнутий у вигляді гачка¹⁷.

Цю форму доводиться вважати перехідною до пізніших серпів четвертого типу, які вже досить довгі, з дуже кривим ріжучим лезом, заокругленим ріжком і довгим прямим стрижнем.

Найстародавнішою формою серпів на півдні України треба вважати серпи-ножики із скарбу Щеткової балки на Кіровоградщині. Їх було знайдено разом з дволезовими сокирками, одним серпом другого типу й грубим гранчастим клином. Усі ці речі відзначаються архаїчністю форм і техніки виготовлення.

Таким чином цим скарбом ніби встановлюється деяка одночасність існування серпів першого та другого типів. Але в той час, як серпи другого типу, очевидно, в наших степах не прищепились і існували недовго, серпи першого типу розвиваються в третій тип, а тоді і в четвертий.

Цей розвиток перш за все йшов шляхом видовження тіла серпа, поступового його загинання, зародження стрижня й поступового його подовження. Паралельно ріжок серпа дедалі більше закруглявся.

До останнього типу — четвертого — належать і серпи Бериславського скарбу, які слід відносити до найпізніших часів бронзи в степах України.

Трохи інакше стоїть справа з сокирками. Всі вони, як їх називає В. О. Городцов¹⁸, — „вислобушні“. Ці сокирки розвиваються з невеликих сокирок, які мають коротке й грубе тіло і досить широкий обушок.

¹⁴ В. Ф. Лихтенбург, Доисторическая Греция. СПб 1913, с. 166.

¹⁵ Мельник-Антонович, Каталог коллекций А. Н. Поля, 1893, табл. 46.

¹⁶ Ханенко, Древности Приднепровья, вып. I, табл. XI, 5а. Херсонский музей, Форма без виливки такого серпа з Люстдорфу, II ст. 163, Кабанові хутори на Полтавщині.

¹⁷ Ханенко, Древности Приднепровья, вып. I, табл. IX, 5, ИАК, вып. 65 — 1918 (Костромської ст.) та багато інших.

¹⁸ В. А. Городцов. Культура бронзовой эпохи в Средней России, Отчет Имп. гос. истор. музея за 1914 г.

Такі сокирки знайдено в наших степах¹⁹. Треба думати, що вони досить ранні у нас.

Далі такі сокири розвиваються, з одного боку, в напрямі до подовження тіла знаряддя і його потоншення, а з другого — щодо форми обухка, особливо його задньої частини.

В. О. Городцов говорить, що вислообушні сокирки в Росії та Угорщині були в живому обігу ще у VIII ст. до н. е.²⁰, і що ареал розповсюдження їх є Угорщина, Північний Кавказ та Східна Європа. Одночасно з цим він визнає, що з'явилися вони в Європу з Урала через Південний Кавказ та Каспійські ворота, тому, що їх знайдено також і на Кубані. Не можна поки що певно висловитися щодо цього шляху, але слід зазначити, що більші розміри цих сокирок є ознакою тільки пізніших часів.

Вказівка В. О. Городцова про те, що сокирки цього типу існували в нас ще в VIII ст. до н. е., тобто майже в часи знайомства греків з нашими степами, підтверджується тим, що Бериславський скарб було знайдено в землеробському селищі, на якому були знайдені також і рештки грецьких амфор. Імовірно, що греки, які з'явилися на узбережжі північного Причорномор'я застали тубільне населення ще в умовах згасання бронзової доби.

Знахідка кельта й частини ливарської форми для відливки кельтів в такому ж землеробському селищі біля с. Павлівки на Херсонщині, яке так само дає велику кількість фрагментів грецьких амфор²¹, теж наче стверджує цей факт. І ще одна дуже цікава знахідка на користь цієї думки.

1900 р. Г. Л. Скадовський²² розкопав некрополь на Березані, де серед грецьких архаїчних поховань було виявлено й десятки поховань тубільців у скорченому стані, а іноді навіть і над ними, тобто безсумнівно поховані пізніше ніж греки.

У цьому некрополі Скадовським було знайдено поховання № 67, яке мало грецький розмальований арибал, маленьку мідну сокирку, бронзову архаїчну стрілку й невеличкий бронзовий дротик. Належність цих речей до кінця бронзової доби не викликає ніякого сумніву.

Тубільне населення наших степів, треба думати, користувалося бронзою довго, не зважаючи на те, що воно знало вже залізо. В перші часи появи греків на узбережжі Чорного моря у наших степах залізо було ще мало розповсюджене. Отже, самі греки тут, в колоніях, ще досить широко вживали бронзу (цвяхи, стріли, скобки, рибальські гачки, шила, голки і т. ін.). Залізо, треба думати, було дороге в цей час ще у самих греків.

Скарбів бронзових речей на Україні було знайдено багато, але такої кількості заготовленого матеріалу не було знайдено досі, щодо цього Бериславський скарб треба поставити на перше місце.

Про те, що бериславська знахідка це скарб, а не залишки май-

¹⁹ Херсон. муз. Одеськівські хутори і т. ін.

²⁰ В. А. Городцов. Там же, ст. 150.

²¹ А. В. Добровольський, Стародавні землеробські селіща по берегах р. Інгульця (рукопис).

²² Щоденники його переховуються в Херсонському музеї.

стерні свідчить відсутність тиглів ливарських форм і будь-яких слідів виливання металу на місці. Очевидно, майстер під час небезпеки просто заховав своє добро.

Про те, що це майно майстра, добре свідчить велика кількість бронзи як сирого матеріалу (такої кількості матеріалу досі ще не було знайдено в межах СРСР), а також і те, що серпи тільки вилиті і зовсім не оброблені, навіть не зачищені напливи металу, які залишалися після виливання їх у формі. Цей скарб свідчить також і про те, що майстер, очевидно, не переїздив з місця на місце, а жив осіло серед землеробського населення в такій само оселі, як і вони, і, треба думати, належав до землеробів, а за родом своїх занять до ливарів-міняйл, що склали заможний прошарок населення.

Бериславський скарб було знайдено, поза сумнівом, *in situ*, а тому всі речі, знайдені в ньому, необхідно віднести до одного часу і, спираючись на зазначене вище, датувати цей скарб у всякому разі не раніше як першою половиною першого тисячоліття до н. е.

А. ДОБРОВОЛЬСКИЙ

(Киев)

БЕРИСЛАВСКИЙ КЛАД БРОНЗОВОЙ ЭПОХИ

Резюме

В 1925 г. при обработке земли под виноградники, в километре севернее г. Берислава, на правом берегу Днепра на территории древнего поселения был найден клад бронзовых вещей, состоящий из 7 топоришков, 7 серпов и 24 кг бронзы в слитках.

Бронзы всего было найдено 42 слитка, которые представляли собой в основном секторальные обломки лепёшкообразных болванок.

На многих кусках заметны следы надрубок и ударов для их дробления. Такой же прием дробления болванок зафиксирован и проф. А. С. Федоровским на слитках бронзы в кладах из сс. Крымской и Ново-Павловки.

Обломки дают возможность установить величину и вес болванок. Толщина болванок колеблется между 1,4 см и 4,3 см, их диаметр — между 9 см и 22 см. Вес от 0,7 кг и до 3,25 кг. Нахождение клада в жилище поселения говорит о том, что мастер-литейщик принадлежал к числу населения этого же селища, а количество сырья свидетельствует, что он являлся представителем зажиточной части населения.

Среди серпов можно отметить два типа: большие, с сильно изогнутым телом, закруглённым концом и длинным стержнем (иногда изогнутым в виде кулона), выделанным путем проковки, и небольшие, с острым концом и коротким стержнем, отлитым ещё в форме.

Эти последние служили, как догадываемся, не серпами, а орудиями для сгибания и собирания в пучок стеблей во время жатвы. Об этом говорит как будто бы и то, что они леворучны. Эти серпы относятся к позднему периоду бронзы на Украине.

Топоры также разделяются на две группы: с широким телом, несколько горбатым верхним ребром и желобчатым обушком. Другие имеют цилиндрический, несколько отвислый обушок и суживающееся к середине тело.

Это тоже очень поздний тип бронзовых топоров на Украине.

В. А. Городцов считает, что топоры этого типа у нас существовали в VIII в. до н. э.

Находка кельта и матриц на поселении у с. Павловки (Херсонщина) и архаические погребения с греческими вещами (раскопки Г. Л. Скадовского) убеждают нас в том, что население Причерноморья пользовалось бронзовыми орудиями ещё и во время появления на берегах Чёрного моря греков.

Автор полагает, что не будет большой ошибкой датировать Бериславский клад первой половиной первого тысячелетия до нашей эры.